

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

מדרש תהילים – שוחר טוב

מדרש תהילים הוא מדרש אגדה לספר תהילים. מדרש אגדה על ספר תהילים היה קיים ככל הנראה כבר בתקופת האמוראים, אך המדרש שנמצא לפנינו איננו מדרש קדום. מדרש תהילים שלפנינו מורכב משני חלקים השונים בסגנונם (חלק א': מזמורים א'-ק"י"ח; חלק ב': מזמורים ק"ט-ק"נ), שנוצרו בזמנים שונים. חלקו הראשון של המדרש קדום יותר, ונערך, ככל הנראה, בארץ ישראל בסוף תקופת הגאונים במאה העשירית. חוקרים שונים מתארכים את החלק השני למאה ה-11 ואף למאה ה-15. שני חלקי המדרש הופיעו יחד לראשונה בדפוס השני של המדרש בסלוניקי, בשנת 1515.

שם המדרש

השם 'מדרש תהילים' מופיע לראשונה במילון הערוך, בסוף המאה ה-11. שמות נוספים למדרש המופיעים בכתבי הראשונים הם: 'אגדת תהילים', 'הגדת תהילים' ו'שוחר טוב'. המדרש כונה בשם 'שוחר טוב' מכיוון שהדרשה הראשונה במדרש פותחת בפסוק "שוחר טוב יבקש רצון" (משלי י"א, כז). התופעה של קריאת שם לחיבור לפי הפסוק הראשון, או לחילופין לפי שם החכם הראשון המוזכר בו, מוכרת ממדרשים נוספים.¹ לעתים השמות 'שוחר טוב' ו'הגדת תהילים' התקיימו במקביל, וגרמו לחכמים לסבור בטעות שמדובר במדרשים שונים.² ייתכן, שהשם 'שוחר טוב' גרם למדפיסי המדרש בפראג³ לחשוב שהמדרש כולל דרשות גם לספר משלי, והם הדפיסו תחת הכותרת 'שוחר טוב' את המדרשים לספרים תהילים, משלי ושמואל.

זמן המדרש, מקומו ולשונו

בשני סיפורים במדרש בראשית רבה ובתלמודים יש אזכור לחיבור או לקובץ דרשות על ספר תהילים, כבר בתקופת האמוראים. בבראשית רבה מסופר שר' חייא לא הבחין בר' ישמעאל ולא קם בפניו, מכיוון שהיה שקוע בלימוד אגדת תהילים – "מסתכל הייתי באגדה דתילים",⁴ ובמקבילה בתלמוד הירושלמי נכתב – "אשגרית עיניי בכל ספר תילים אגדה".⁵ בסיפור נוסף מסופר:

ר' חייא הוה יתיב בי מסחותא וחליף ואזיל ר' שמעון בר רבי ולא קם מקמיה, ואקפיד ואתא, אמר ליה לאבוה [= ר' חייא היה יושב בבית המרחץ. חלף ועבר ר' שמעון בנו של רבי, ולא קם ר' חייא בפניו. הקפיד ר' שמעון ובא, אמר לאביו]: שני חומשים שניתי לו בספר תהילים ולא עמד בפניי! (קידושין לג ע"א).

הפועל "שניתי לוי" מלמד, כי ר' שמעון ברבי לא לימד את ספר תהילים עצמו, אלא לימד מדרש על ספר תהילים.⁶

במדרש תהילים עצמו קיימת דרשה המרמזת כי מדרש על תהילים היה ידוע בתחילת תקופת האמוראים. ר' יהושע בן לוי מעיד על עצמו כי לא הסתכל מימיו בספר אגדה, פרט לפעם אחת שמצא ספר אגדה שבו קרא דרשה על הקשר בין מספר פרשות התורה, מספר המזמורים בתהילים ומספר

1. לדוגמה ראה במבואות למדרש בראשית רבה, למדרש תנחומא ולמדרש לקח טוב.
2. לדוגמה: ר' צדקיהו ב"ר אברהם הרופא, בספרו **שיבולי הלקט** מן המאה ה-13, התייחס למאמרים מהמדרש בשמות 'שוחר טוב' ו'הגדת תהילים', כאילו היו חיבורים שונים.
3. פראג 1613.
4. בראשית רבה פרשה לג ג, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 307.
5. ירושלמי כלאיים פ"ט, לב ע"ב.
6. כך פירש רש"י על אתר. מיד בסמוך מובא בתלמוד סיפור דומה על חכם נוסף שלא קם בפני ר' שמעון בן רבי בבית המרחץ, ור' שמעון מתמרמר על כך לאביו ואומר – "שני שלישי שלישי שניתי לו בתורת כוהנים". גם במקרה זה הכוונה ככל הנראה למדרש על ספר ויקרא. ש' נאה, שחקר את מבנהו של מדרש תורת כוהנים, למד מכך על המבנה המקורי של המדרש. ראה בהרחבה במבוא לתורת כוהנים.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

הפעמים שבהם אומרים הללויה בהלל, לבין שנות חייהם של אברהם, יעקב ואהרן.⁷ ש' בובר וי' מאן סבורים, כי ספר האגדה המוזכר בדרשה זו הוא מדרש קדום על ספר תהילים, מכיוון שהדרשה מבוססת על פסוקים מתהילים ועוסקת במבנה ספר תהילים. משום כך, ניתן לראות בכך רמז, כי היה קיים מדרש לספר תהילים כבר בתחילת תקופת האמוראים בארץ ישראל. אולם, למרות הרמזים כי מדרש על ספר תהילים התחיל להתגבש כבר בראשית תקופת האמוראים בארץ ישראל, המדרש המצוי בידינו איננו מדרש קדום, כאמור, והוא מורכב מחלקים שונים שנוצרו בזמנים שונים.

י"ל צונץ סבר, כי חלקו הראשון של המדרש (מזמורים א'-ק"י"ח) נערך בסוף תקופת הגאונים. צונץ ביסס את השערתו על מקורות מהתלמוד הבבלי וממדרשים מאוחרים דוגמת פסיקתא רבתי ופרקי דרבי אליעזר, המופיעים בחלקו הראשון של המדרש, וכן על אזכורים לרדיפות הנוצרים ולשלטון הערבים. כמו כן, סגנון הדרשות במדרש מעיד לדעתו על תקופת עריכה מאוחרת: הבאה של מספר ביאורים שונים לאותו פסוק ('דבר אחר'), הסברים להלכות קדומות (דבר שיכול להעיד כי ההלכות הקדומות לא היו מובנות עוד), לצד הבאת הלכות מאוחרות מתקופת הגאונים, ועוד. בדרשה אחת אף מוזכרות הערים אפוליה וסיציליה אשר בדרום איטליה, דבר שהוביל אותו להשערה כי המדרש נערך בדרום איטליה.

בובר לא קיבל את התיארוך של צונץ וטען, כי חלקו הראשון של המדרש קדום, מסוף תקופת האמוראים בארץ ישראל, פרט לכמה הוספות מאוחרות שנוספו למדרש על ידי מעתיקים. בפני בובר עמדו כמה כתבי יד של מדרש תהילים ובעזרתם הוא הראה כי חלק מהוכחותיו של צונץ מבוסס על שיבושי טקסט או על הוספות מאוחרות למדרש. כמו כן הוא הראה, שביטויים מאוחרים המופיעים במדרש, שעליהם הצביע צונץ, קיימים זה מכבר במדרשים קדומים. בובר טען, כי הדרשה המזכירה את הערים סיציליה ואפוליה, שהובילה את צונץ למסקנה כי המדרש נערך בדרום איטליה, היא דרשה משובשת וצריך להיות כתוב בה פיליפיה (עיר במקדוניה) וסלווקיה (עיר בסוריה).

ח' אלבק סבר אף הוא כי מדרש תהילים הוא מדרש מאוחר, אך לא בשל הוכחותיו של צונץ. אלבק ביסס את דבריו על סגנון המדרש: במדרשים הקדומים קיימת תופעת הכפולים – דרשות הקשורות למילה או לביטוי מקראי, החוזרות על עצמן במדרש בכל פעם שהמילה או הביטוי חוזרים בספר המקראי. אולם, תופעת הכפולים כמעט לא קיימת במדרש תהילים, וכאשר דרשה נכפלת במדרש היא מופיעה בשינויים גדולים. כמו כן, הדרשות מסוג הפתיחתא,⁸ המופיעות במדרשים הקדומים עם שם אומרו, מופיעות במדרש תהילים באופן אנונימי. גם הביטוי 'זה שאמר הכתוב', המשמש במדרשים קדומים כפתיחה לדרשת פתיחתא, מופיע במדרש תהילים במשמעות שונה של הבאת פסוק נוסף כמשמעות הביטוי: 'כמו שנאמר'. לדעתו, המדרש לא יצא מידי עורך או מסדר אחד, אלא הוא קובץ של דרשות שגובשו יחד במשך תקופה ארוכה.

ת' ביטון, שחקרה את הסיפור במדרש תהילים, ציינה בעבודתה כי מ' סילברשטיין, העובד על מהדורה ביקורתית לחלקים מהמדרש מסר לה בעל פה, כי מבדיקה לשונית של המדרש ומהשוואתו ללשון מדרשי התנחומא, ניתן להסיק כי המדרש נערך קודם למאה השמינית.

חלקו השני של המדרש (מזמורים קי"ט-ק"י"ט) שונה בסגנונו מהחלק הראשון. החלק השני קצר יותר, וכמעט שלא מופיעים בו שמות של חכמים. כבר צונץ, שלא היו לפניו כתבי יד של המדרש, הצביע על הסגנון השונה של החלק השני של המדרש, ושיער כי הוא השלמה מאוחרת. ואמנם, החלק השני של המדרש איננו מופיע בכל כתבי היד ובדפוס הראשון של המדרש. חלק זה נוסף בדפוס השני, בסלוניקי בשנת 1515 בצירוף פירוש אלפא ביתא לר' מתתיה היצהרי. בובר הביא את החלק השני במהדורתו, וצירף לו הערה במזמור קי"ט: "מכאן ועד סוף הספר הוא הוספה". בובר שיער, כי ר' מתתיה היצהרי, בן המאה ה-15, שחיבר את פירוש אלפא ביתא למזמור קי"ט, הוא שאסף את הדרשות החסרות

7. מדרש תהילים כב יט, מהד' בובר עמ' 190-189.

8. על ה'פתיחתא' ראה במבוא לבראשית רבה, הערה שגיא! הסימניה אינה מוגדרת..

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

והשלים את חלקו השני של המדרש.⁹

ח' מאק דן במקורה של דרשה מחלקו השני של מדרש תהילים, העוסקת בביטול האיסורים לעתיד לבוא, ושמקורה ככל הנראה בדרשה של ר' משה הדרשן, בן המאה ה-11 בפרובנס. מאק זיהה דרשות רבות העוסקות בפסוקי תהילים המופיעות במקורות יהודיים ונוצריים והמובאות בשם ר' משה הדרשן. הוא שיער, כי ר' משה הדרשן יצר לקט של דרשות לספר תהילים, ואולי אפילו חיבר דרשות במיוחד, על מנת להשלים את החסר במדרש תהילים המקורי.

לעומת החוקרים המאחרים את עריכתו של החלק השני של המדרש, מאן סבר כי חלקו השני לקוח מנוסח קדום של המדרש. מאן פרסם קטע גניזה למזמורים ט"ו-ל"ד, הדומה בסגנונו לחלק השני של המדרש – הוא קצר יותר, ללא שמות של חכמים, ובראש הפתיחות מופיעה הנוסחה 'אמר פלוני', במקום הנוסחה 'זה שאמר הכתוב'. מאן שיער, כי היו קיימים שני נוסחים קדומים למדרש תהילים, האחד קצר והשני ארוך. לדעתו, חלקו הראשון של המדרש שלפנינו שרד מן הנוסח הקדום הארוך, וחלקו השני של המדרש שלפנינו שרד מן הנוסח הקדום הקצר. אולם, דעתו של מאן לא התקבלה במחקר.

פרט לצונץ, שסבר כי המדרש נערך בדרום איטליה, החוקרים מסכימים כי חלקו הראשון של המדרש נערך בארץ ישראל. על כך מעידים שפתו של המדרש – עברית, ומעט ארמית גלילית ומילים זרות, חכמים ארץ ישראליים שמוזכרים בו, שמות מקומות בארץ ישראל ובסביבותיה, והמקורות שעליהם מתבסס המדרש – מדרשים ארץ ישראלים והתלמוד הירושלמי. מקום עריכתו של חלקו השני של המדרש תלוי בסוגיית התיארוך והזיהוי של העורך – ר' מתתיה היצהרי מספרד כהשערת בובר, או ר' משה הדרשן מנרבונא שבפרובנס, כהשערת מאק.

---

9. על רבי מתתיה היצהרי ראה: י"ש שפיגל, פירוש מסכת אבות לרבי מתתיה היצהרי, ירושלים תשס"ו.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות